

Postkontor förr och nu

av Bo Andersson

Inledning

Att ha tillgång till ett postkontor för att skicka rekommenderade brev, lösa in postanvisningar, betala räkningar och så vidare har sedan länge mer eller mindre ansetts vara en medborgerlig rättighet. Att det varit svenska staten som stått som garant för brevhemligheten och säkerheten vid överföring av pengar har också förstärkt Postens ställning som en allmännyttig institution. Jämsides med uppgiften att befordra brev och paket så har postkontoren med alla de tjänster som där tillhandahållits varit det centrala i postens verksamhet. Postkassörskan kan faktiskt jämföras med posthornet, brevlådan och den gula postfärgen som en stark symbol för posten.

Antalet postkontor var från början ganska få, år 1644 fanns sammanlagt 29 stycken. Postkontorens antal ökade därefter successivt för att nå en topp år 1949 med 4.383 postanstalter¹. Därefter minskade antalet postanstalter stadigt för att i slutet av 1970-talet nå en nivå på ca. 2.000, en nivå som man bibehöll fram till 1994 då Posten blev aktiebolag. Målsättningen var fortfarande att ha cirka 2.000 postkontor, eller service-ställen som man nu började kalla dem, men nu i samverkan med andra parter. År 1994 fanns cirka 1.200 postkontor i egen regi och cirka 800 postkontor på entreprenad med enklare postservice, oftast inrymda i butiker. Utvecklingen fortsätter att gå mot ett minskat behov av kassatjänster och därmed färre postkontor med full service. Vi kan idag välja andra sätt att kommunicera med varandra och våra ekonomiska transaktioner gör vi idag lättare över internet.

BO ANDERSSON är född i Stockholm 1950.

Han är ansvarig för den posthistoriska föremålssamlingen på Postmuseum sedan 1984. Som posthistoriskt sakkunnig har han deltagit i omarbetningen av museets posthistoriska basutställning 1986 och 1991. Den tillfälliga utställningen Posten i slott och koja, invigd i samband med projektet *Ett Postmuseum för 2000-talet* hösten 1999 utgör bakgrund till denna artikel. Bland tidigare skrifter kan nämnas *Symboler för Posten*, 1994 och bidrag i *Postryttaren* införda 1992 och 1993.

De första postkontoren

När det år 1636 inrättas en offentlig post inom Sverige var verksamheten mycket obetydlig och i huvudsak avsedd för statens post; de privata breven var mycket sällsynta.

Under Sveriges deltagande i trettioåriga kriget 1630-1648 fanns tidvis ett flertal postkontor i Tyskland med svensk postföring eftersom det ansågs nödvändigt med en oberoende post i de ockuperade områdena. Förreståndaren för det svenska postkontoret i Leipzig, Andreas Wechel, som ansågs särskilt duglig, blev den som fick uppdraget att organisera det allmänna postväsen som inrättades i Sverige. Wechel flyttade till Stockholm, blev postchef och ansvarade samtidigt för Stockholms postkontor. I Stockholm skulle Wechel få fri våning till dess ett posthus kunde ordnas. Det var meningen att Posten skulle ha ett eget hus men i praktiken kom man att i nästan hundra år flytta mellan olika inhyrda lokaler i Gamla Stan. Postkontoret kom ofta helt enkelt att invarteras hemma hos överpostdirektören.

Särskilda lokaler erbjöds inte heller för postkontoren utanför Stockholm vid denna tid. Postbönderna på landsbygden såväl som postförvaltarna i städerna hade inget behov av särskilda utrymmen för den ganska ringa postexpediering som förekom. Postarbetet utfördes lämpligast i postförvaltarens och postbondens hem. Detta var naturligtvis även praktiskt, eftersom posten kom och gick såväl dag som natt. Det var postmästarna som på egen bekostnad inrättade och underhöll postkontoret, vilket helst skulle vara placerat mitt i staden.

Postkontoret i Stockholm intog en särställning. De krav som ställdes på detta kontor var visserligen till en början ganska små. Men det var bara den förste postmästaren och hans efterlevande hustru, Andreas och Gese Wechel, som på egen bekostnad behövde hyra en lägenhet. Därefter betalade staten hyran för de olika hus, dit postlokaler efter hand förlades.

Med inräknande av Stockholms postkontor, vilket även fungerade som ett slags centralförvaltning, fanns inom landets nuvarande gränser år 1644 sammanlagt 29 postkontor, alla inrättade successivt under åren 1636-1644. År 1668 hade antalet ökat så att det fanns postkontor i nästan alla Sveriges städer samt på några orter på landet, sammanlagt 78 st.

Som tidigare sagts var postförvaltaren i huvudsak skyldig att själv bekosta lokal och materiel. Endast anspråklösa bidrag lämnades av postmedel. Detta ledde till den uppfattningen att postförvaltaren hade personlig rätt till sin befattning. Befattningen övergick därför i flera fall till postförvaltarens änka, en sedvänja som dock upphörde omkring 1700.

Postmästarens ställning till allmänheten blev i hög grad personlig. Han blev ofta en medelpunkt på sin ort. På postkontoret kunde man få reda på det mesta från lokalt skvaller och lokala nyheter till de senaste nyheterna om rikets allmänna ärenden. De sistnämnda nyheterna stod att läsa i posttidningen som trycktes i Stockholm och utkom varje vecka.

I 1707 års postmästarinstruktion påpekar

man att postmästaren måste försöka hålla sitt postkontor i behörig heder och vara angelägen om att med artighet tilltala och svara folk, som skulle skicka och hämta brev.

Ett postkontors status var emellertid beroende av även andra förhållanden än postmästarens uppträdande mot kunderna. Postlokalen bestod som tidigare sagts i regel av ett rum i postmästarens privata bostad. Även sedan postverket börjat hyra lokaler, var dessa ofta sådana, att de knappast bidrog till att hos allmänheten inge någon större respekt för postinrättningen.

Trots denna brist på aktning för Posten så blev postkontoret en mötesplats på orten. Detta hade flera orsaker; en var att postkontoret var centralt beläget mitt i staden och där träffades man när man hämtade och lämnade brev.

Förutom att hämta och lämna brev på postkontoret så kunde allmänheten även få del av nyheter genom Posttidningen, den officiella statstidningen, vilken fanns tillgänglig på postkontoret. Posttidningen bidrog till att postkontoret blev en central plats för den lokala opinionsbildningen och nyhetsförmedlingen. Till att börja med distribuerades ett exemplar av posttidningen portofritt till landets alla postkontor, för att i slutet av 1600-talet uppgå till två eller tre exemplar. Posttidningens innehåll hade inte mycket av lokalt intresse; det var ett Stockholmsperspektiv som anlades på nyhetsrapporteringen. En tidning som blev representativ för hela landet, inte bara för huvudstaden, skapades först då Posttidningen från och med 1760 gick samman med Inrikes Tidningar.

Poststationer inrättas

År 1861 började Postverket inrätta en ny typ av postanstalter. Avsikten var att inrätta poststationer som skulle verka som ett slags förmedlingskontor för mer avlägsna orter och underlätta förbindelsen med närmaste postkontor eller postexpedition.

Poststationerna kom organisatoriskt att direkt lyda under ett postkontor. De in- och utbetalningar som expedierats på poststatio-

nen ingick därför i det överordnade postkontorets räkenskaper. I det överordnade postkontorets uppgifter ingick att övervaka underlydande poststationer.

När Postverket 1874 övertog kronobrevbäringen (länsstyrelsernas egen postgång, i huvudsak avsedd för tjänstepost men ofta öppen även för allmänheten) inrättades i dess ställe ett stort antal poststationer. Åren 1874-75 tillkom närmare 1.300 nya sådana.

Poststationerna ersatte när de började inrättas postuppsyningsmansplatserna som hade anordnats i landsorten alltsedan 1830. Postuppsyningsmännen som tillsattes med på orten boende personer hade till uppgift att mot en mindre ersättning expediera posten. De fick inte befatta sig med postavgifter och inte heller fick de ta emot och lämna ut värdebrev.

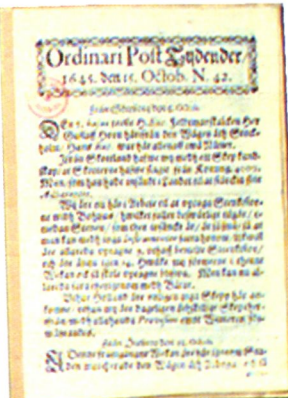
Att vara föreståndare för en poststation

ansågs till en början vara en bisyssla. Enligt en personalförteckning från 1869 var så fallet för omkring 80% av samtliga föreståndare. De flesta var stationsinspektorer och övriga föreståndare för järnvägsstationerna. Väl representerade var även skollärare, klockare, organister, kronolänsmän och butiksinnehavare. Andra förekommande yrken är präster, apotekare, tulltjänstemän, bruksförvaltare, lantbrukare, vice häradshövdingar, godsägare, lantjägmästare, gästgivare med flera.

Förenade post- och järnvägsstationer

Många poststationer kom att placeras invid järnvägen och från 1863 inrättades poststationer vid samtliga statens järnvägsstationer, utom på orter där det redan fanns ett postkontor eller postexpedition. Efterhand träffades överenskommelser även med de priva-

Posttidningen gavs ut under olika namn.

Förenade post- och järnvägsstationen i Hällekis, Västergötland. Foto omkring 1900.

ta järnvägsbolagen om inrättandet av stationer där både post och järnväg kunde inrymmas, så kallade förenade post- och järnvägsstationer. Eftersom det vid denna tid inte krävdes någon särskild postal utbildning för att sköta en poststation var det praktiskt att låta föreståndaren för järnvägsstationen även sköta poststationen. Stationshusen var på mindre orter enkla och praktiskt byggda. I städerna flyttades ofta postkontoret till järnvägen och stationshusen fick ett praktfullt utseende.

Antalet förenade post- och järnvägsstationer steg snabbt. I slutet av 1903 fanns 1.112 stationer, varav 807 var belägna vid enskilda järnvägar. Det högsta antalet nåddes 1918 med 1.447 stationer. Med järnvägsnedläggningarna började de så småningom att avvecklas. Efter andra världskriget gick avvecklingen snabbt och de sista förenade post- och järnvägsstationerna drogs in år 1979. I vissa fall blev ortens postal service kvar i stationshuset utan samröre med järnvägen och på ett fåtal platser träffades avtal med SJ om övergångsanordningar.

Kvinnliga poststationsföreståndare

Med början 1863 kunde även kvinnor komma i fråga som poststationsföreståndare. Det gällde den ogifta kvinnan, hon som blev myndig vid 25 års ålder och försörjde sig själv. Tillträdde hon en tjänst och sen gifte sig fick hon lämna sin post. Först 1918 ändrades detta. Posten ansåg att arbetet var en bisyssla och lönen sattes därefter. Följden blev att de manliga föreståndarna ofta hade frun och barnen till hjälp med postarbetet medan han utförde sitt huvudsakliga arbete. De kvinnliga föreståndarna hade det svårare, de kunde naturligtvis bara försörja sig själva. År 1869 fanns det 277 poststationsföreståndare och av dessa var 19 kvinnor. Två titulerades som fru, två som fröken (adliga), tre som änkefru och tolv som mam-sell. Antalet kvinnliga poststationsföreståndare steg successivt. 1924 utgjorde kvinnorna 949 av 3.425, alltså ca 27%.

Posten som fastighetsägare

Det var först på 1700-talet som Postverket började köpa fastigheter för att där inreda kontorslokaler. Ända till 1860-talet skedde

det dock i ganska blygsam omfattning och det dröjde till 1900-talet, innan "posthus" förvärvades i större utsträckning.

År 1760 ägde Postverket sammanlagt 11 posthus, av vilka 4 låg i det egentliga Sverige, 2 på Åland, 3 i Finland och 2 i Pommern. På Åland fanns en fastighet på Eckero och en annan på Kastelholm. I Finland ägde Postverket hus i Lovisa, Vinkela och Abborrfors och i Pommern posthusen i Stralsund och Wittow på Rügen. I det egentliga Sverige fanns posthus i Stockholm, Svinesund, Grisslehamn och i Uppsala. År 1809 hade Sverige förlorat Finland, Åland och Pommern men inga nya posthus hade tillkommit sedan 1760. Posthuset i Svinesund tillhörde inte längre Postverket. I årsberättelsen från 1864 framgår det att ytterligare fyra posthus inköpts, nämligen i Haparanda (1834), Jönköping (1844), Ystad (1852) och Helsingborg (1857). Dessutom hade ett nytt hus byggts i Stora Rör 1862. Sammanlagt ägde postverket 1864 åtta hus. Posthuset i Grisslehamn såldes 1897.

Stockholms centralposthus

I Stockholm inrättades 1718 två postkontor, ett vid Drottninggatan och ett vid Hornsgatan. Det hade dittills endast funnits ett postkontor beläget centralt i staden; nu skulle det ersättas med ett vid norra och ett vid södra tullporten. Bakgrunden var Karl XII:s postreform vilken gick ut på att förena postdistributionen och gästgiveriväsendet. Postmästarna skulle nu vara gästgivare och gästgiverierna skulle vara posthåll. Postmästaren fick inte längre lön, gästgiveriet skulle vara hans försörjning. Den nya organisationen blev emellertid kortvarig; strax efter Karl XII:s död i december 1718 upphävdes den. Det dröjde dock till 1720 innan Postverket återfick ett nytt centralt beläget posthus. Då köpte man ett hus i Gamla Stan i kvarteret Penelope. Detta hus kom under åtskilliga år att vara Stockholms enda posthus (se bild på sid. 100).

Postkontoret i Gamla Stan blev till slut för litet för den ständigt ökande befolkningen i Stockholm, samtidigt som den allmänna utvecklingen gjorde huset allt för litet som centralposthus. När man nu letade ef-

Posthuset vid Rödbodtorget. Foto från 1896.

Förslag från 1898 av Ferdinand Boberg till Stockholms centralposthus som invigdes 1903.

ter ett nytt centralposthus var det inte längre lika självklart att det skulle ligga i Gamla Stan. I och med att järnvägen genom sammanbindningsbanan kom att förlägga centralstationen vid Vasagatan kom stadens centrum att förskjutas från Gamla Stan till nedre Norrmalm. Därför blev det självklart att centralposthuset skulle placeras i närheten av järnvägsstationen. Nu var det så lämpligt att det fanns en tomt ledig, nämligen den där Klara församlings fattighus var uppfört och som upptog ett helt kvarter vid Rödbodtorget. Där uppfördes nu ett nytt posthus som stod inflyttningsklart i april 1875. I augusti 1875 flyttades centralposthuset från Gamla Stan till Rödbodtorget och i lokalen i Gamla Stan inrättades ett filialpostkontor. Ganska snart visade det sig att huset vid Rödbodtorget både var för litet och i många fall inte ändamålsenligt. Därför beslutade man att bygga ett nytt, tillräckligt rymligt och för huvudstaden värdigt centralposthus.

Uppförandet av ett nytt centralposthus i Stockholm föregicks av en pristävling 1897. Fem svenska arkitekter bidrog med var sitt förslag. Tävlingsförslagen visades våren 1898 och segrade gjorde Ferdinand Boberg. Att skapa en offentlig monumentalbyggnad på en vanlig gata var ett problem; till detta

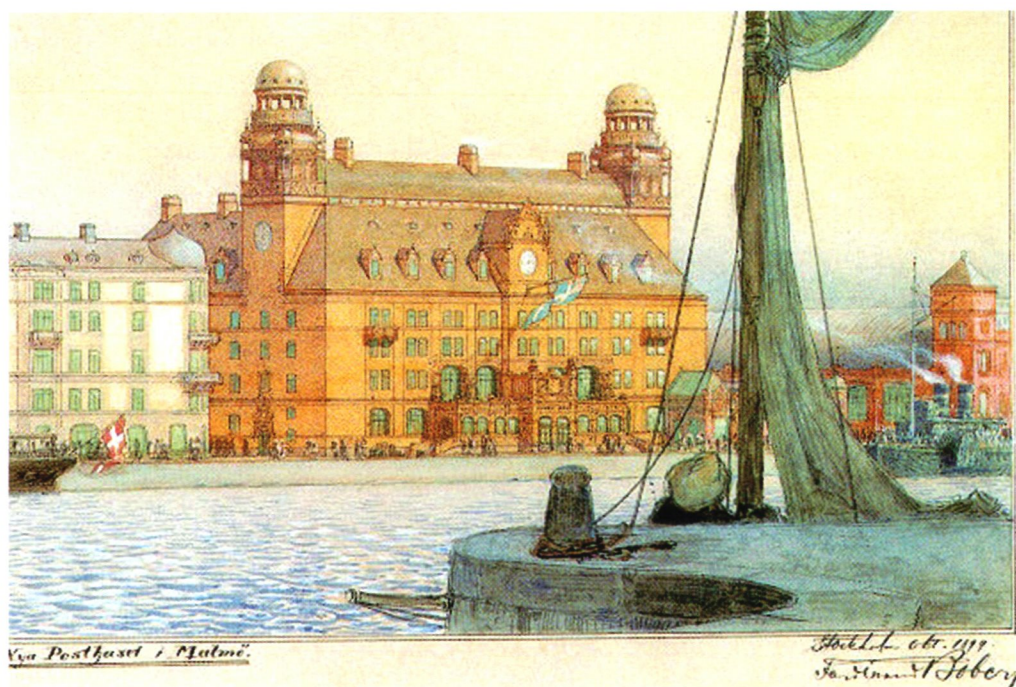
fordrades egentligen ett torg eller en liknande öppen plats. Bobergs lösning var att dra tillbaka fasaden något från gatan och förse byggnaden med ett torn. Det nya centralposthuset invigdes av Oscar II den 27 oktober 1903. När posthuset vid Vasagatan stod färdigt ägde Postverket sammanlagt 17 posthus utanför huvudstaden.

Malmö centralposthus

Efter succén med centralposthuset i Stockholm 1903 lät Postverket uppföra ett centralposthus i Malmö år 1906. Uppdraget gick till Ferdinand Boberg, denna gång utan föregående arkitektävling. Centralposthusets placering nära järnvägsstationen och intill hamnen gjorde att det monumentala huset bättre kom till sin rätt när det kunde betraktas på distans från hamnen och ute på vattnet. År 1907 skrev Boberg till vännen Carl Milles och nämnde att han nog tyckte att centralposthuset i Malmö var hans bästa verk.

Posthusen i Helsingborg, Trelleborg och Kristianstad

Under seklets två första decennier lät Postverket uppföra imponerande byggnader i

Skiss till Malmö centralposthus av Ferdinand Boberg 1899.

Posthuset i Helsingborg, 1903. Postkontorsskyltarna är ännu ej uppsatta.

Trelleborgs postkontor omkring 1940.

medelstora städer. Tre av dessa hus – som fortfarande är i Postens ägo – är posthusen i Helsingborg, Trelleborg och Kristianstad. Posthuset i Helsingborg uppfördes 1903, samtidigt som Stockholms centralposthus, arkitekt var Gustaf Améen. Trelleborgs posthus ritades av arkitekterna Ewe och Melin år 1910. Byggnaden stod färdig 1913. I Kristianstad uppfördes 1916-17 två spegelvända pendangbyggnader i nationalromantisk stil. Det ena huset uppfördes för Riksbankens räkning och det andra för Postverket av arkitekt Erik Lallerstedt. År 1984 köpte Posten Riksbankens fastighet och äger numera båda byggnaderna.

Posthuset i Storvik

I den lilla orten Storvik i Gästrikland uppfördes ett magnifikt posthus i jugendbarockstil år 1911. Det pampiga huset visar på en viss övertro på de effekter som följer av att vara en betydelsefull järnvägsknut.

Göteborgs centralposthus

Det gamla centralposthuset vid Packhusplatsen i Göteborg om- och tillbyggdes under 1890-talets senare del. Trots detta var posthuset alltför litet för den ständigt ökande postmängden. Göteborg behövde ett nytt, större centralposthus. Vid diskussionerna om det nya posthusets placering framfördes samma argument som i Stockholm. Det skulle vara nära till järnvägen och det skulle vara centralt beläget i staden. En lämplig tomt anskaffades vid Drottningtorget bredvid huvudbangården.

Arbetet med huset påbörjades i maj 1918 och posthuset invigdes den 30 maj 1925. Arkitekt var Ernst Torulf. Huset byggdes i nyklassicistisk stil med drag av nationalromantik och jugend med en för offentliga byggnader i Göteborg typiskt gul tegelfasad.

1986 påbörjades en omfattande ombyggnad och renovering av centralposthuset i Göteborg som blev färdig 1992. En av de mer omfattande etapperna var ombyggnaden av

Posthuset i Storvik, Gästrikland. Foto: Sven Tideman 1999.

den av den tidigare stora sorteringsavdelningen för avgående post och utrikes försändelser. Den hade 1987 flyttats ut till den nya postterminalen på Kruthusgatan. De nya ytorna kom efter renovering att användas till brevbärarexpedition och nya kontorsytor för Postens redovisningscentral, Sparbanksgiro, Regionförvaltningarna för Posten Brev, Posten Bank och Kassa samt Posten Utrikes.

den av den tidigare stora sorteringsavdelningen för avgående post och utrikes försändelser. Den hade 1987 flyttats ut till den nya postterminalen på Kruthusgatan. De nya ytorna kom efter renovering att användas till brevbärarexpedition och nya kontorsytor för Postens redovisningscentral, Sparbanksgiro, Regionförvaltningarna för Posten Brev, Posten Bank och Kassa samt Posten Utrikes.

Centralposthuset vid Drottningtorget i Göteborg. Foto 1926.

Funktionalistiska postkontor

Funktionalismens genombrott inom arkitekturen kom i Sverige i samband med Stockholmsutställningen 1930. Den funktionalistiska stilen efterträdde den klassicistiska som dominerat på 1920-talet. I brytningen mellan klassicism och funktionalism ritade Erik Lallerstedt posthuset på Dalagatan 13 i Stockholm. Fastigheten stod färdig 1929 och fasaden avspeglar just en blandning av klassicism och funktionalism.

Under 1930-talet uppfördes en rad posthus i Stockholm, alla ritade i funktionalistisk stil av Erik Lallerstedt. Målsättningen var att skapa rationella och ljusa lokaler. Fastigheterna innehåller alla både postlokaler och bostäder, bortsett från fastigheten på Fridhemsgatan. Blandningen av offentliga lokaler och privata bostäder markerades genom att man utrustade de nedre offentliga planen med postlokaler med stora glasytor och de övre privata bostäderna med mindre, ofta spröjsade fönster.

Postkontor i köpcentra

Från omkring 1945 till 1955 uppfördes i Postverkets regi flera postkontor, de flesta ritade

av Lars-Erik Lallerstedt, son till Erik Lallerstedt som efterträtt fadern som chefsarkitekt i Postverket. De nya postkontoren uppfördes nästan alla i enkla fasader och rött tegel. De placerades i samhällets eller förortens köpcentrum och hade därmed på grund av centrumförskjutningar ingen direkt anslutning till järnvägen. Utvecklingen mot minskat användande av järnvägen påbörjades nu och skulle sedermera accelerera.

Lars-Erik Lallerstedts posthus byggdes alla efter samma mönster; postkontoret placerades på bottenvåningen och brevbärar-expeditionen och de administrativa lokalerna på den första våningen. De övriga våningsplanen uthyrdes som kontorslokaler. Husen som byggdes under denna period inrymde samtliga postala funktioner och allmänhetens avdelning var rejält tilltagen för att rymma ett ständigt ökande antal postkunder. Samtidigt utsmyckades ofta expeditionshallen med offentlig konst av hög kvalitet. Postkontoret i Sundsvall som stod färdigt 1955 är ett bra exempel på detta.

Postkontoret inrymdes i ett posthus bestående av två större byggnader sammanbundna av en envåningsbyggnad. Vid entrén till expeditionshallen, på utsidan av huset, finns en mosaik i glas och natursten

Postkontoret vid Dalagatan 13 i Stockholm, byggt 1929.

Postkontoret i Bromma, Stockholm, ritat 1948 av Lars-Erik Lallerstedt.
Foto: Sven Tideman 1996.

av göteborgskonstnären Nils Wedel, som lekt fram en vision av folklivet utanför postkontoret. I expeditionshallens fond finns en målning av halmstadgruppskonstnären Esaias Thorén (se nästa sida).

Målsättningen från 1945 att posthusen skulle inrymma samtliga postala funktioner började från omkring mitten av 1960-talet att förändras. Arbetet mekaniserades alltmer och stora centrala produktionsställen inrättades.

Postkontor som typhus

Uppförandet av nya postkontor var ringa under 1970-1980-talen. För att slippa bli stående med tomma lokaler när postkontor läggs ner är det Postens policy att på mindre orter i första hand hyra lokaler. När det inte varit möjligt att hyra lämpliga lokaler eller när det varit för dyrt att hyra har Posten låtit konstruera ett typhus för mindre orter.

Under 1980-talet uppförde Posten sex typhus på mindre orter i landet. Meningen var att postkontoren i typhusen skulle speg-

la Postens "image" och ge ett kundvänligt intryck. Ljusa färger och stora glaspartier har därför använts. Postkontoren anknyter vidare till svensk trähustradition och inredningen är i ljusa färger. Posthusen är centralt belägna i samhället. Postkontoret i Sollebrunn är ett av dessa typhus.

Frimärke utgivet 1990 föreställande postkontoret i Sollebrunn.

Postterminaler

När brev och paket började sorteras maskinellt behövdes särskilda terminaler för detta. Den första byggdes i Malmö 1972. Post-

Postkontoret Sundsvall 1. Foto: Einar Jansson 1955.

verksamheten hade en koppling till järnvägen och därför placerades terminalen intill järnvägsområdet med direktanslutna järnvägsspår. Även terminalerna Stockholm – Tomtebodavägen, 1983 och Stockholm – Klara, 1987 hade direktanslutning till järnvägen. De senaste terminalerna har kommit att placeras i industriområden som till exempel Stockholm – Årsta, 1990.

Vid slutet av 1980-talet uppfördes särskilda paketterminaler. Detta föranleddes av postens satsning på företagspaket. Paket skulle levereras från "dörr-till-dörr" över natten från alla orter söder om Ånge paket-sorteringsområde. De första riksterminalerna för paketsortering uppfördes i Torsvik söder om Jönköping och i Nykvarn i Södertälje kommun. Dessutom inrättades 27 områdesterminaler. Våren 1993 kunde *Företagspaket* starta sin verksamhet. De båda riksterminalernas sorteringsmaskiner är bland de största och modernaste i Europa; här hanteras varje dygn cirka 200.000 paket. För privatpaketmarknaden inrättade Posten 1996 ett system med fyra sorteringsterminaler för paket, nämligen i Borås, Malmö, Stockholm

och Ånge. Dessa paket tar det tre dagar att distribuera.

Indragna postanstalter förr och nu

Att ha tillgång till en postanstalt på orten ansågs lika viktigt för drygt 100 år sedan som idag. En indragen poststation eller ett avslag på en framställan om att inrätta en poststation väckte under 1880-talet lika starka känslor från lokalbefolkningen som i dag. När lantbrevbäringen infördes 1878 drogs allt fler poststationer in. De ersattes av lantbrevbäring och i vissa fall av kommunombud². Orsaken till indragningarna var då som nu olönsamhet och dåligt kundunderlag.

Poststationen i Tysslinge

Poststationen i Tysslinge drogs in den 30 juni 1880 på grund av att den blivit alltför kostsam för Postverket. Den nya postadressen blev Örebro och postservicen sköttes av lantbrevbärare. För många medförde det avsevärda försämringar: de som inte bodde ut-

med lantbrevbärarens färdväg måste hämta sin post hos kommunombudet och sina värförsändelser i Örebro.

Under dessa förhållanden levde man i relativ tysthet i drygt 10 år innan man 1891 med kraft började strida mot försämrarna. Kommunalnämndens framställan om att få poststationen tillbaka skickades till Poststyrelsen som remitterade den till postmästaren i Örebro.

Postmästaren trodde att en viss förändring av postlinjen och en poststation med sex dagars öppethållande skulle kunna medföra ett ökat användande av poststationen. Poststyrelsen beslöt på inrådan av postmästaren i Örebro att återinrätta poststationen i Tysslinge den 1 juli 1892. Poststationen blev emellertid inte gammal; den drogs in 1897 i samband med att nya poststationer öppnades efter järnvägslinjen Örebro – Svartå.

Postkontor dras in på nytt

Vid slutet av 1980-talet och början av 1990-talet påbörjades en kraftig strukturförändring av postkontorsnätet. Utvecklingen från omkring 1990 innebar att antalet transaktioner över disk stadigt minskade. Transaktionstjänsterna blev alltmer automatiserade, via girering, plastkort etc. En annan faktor som gjort de traditionella postkontoren allt mindre viktiga var den ständiga utvecklingen mot allt fler persondatorer i hemmen.

Det var inte bara transaktionerna som minskade från omkring 1990, så gjorde även brevvolymerna. Postorderpaket skickades inte längre självklart genom Postens försorg till postkontoret, andra distributionskanaler och utlämningsställen började användas. Ett sätt att möta detta var att sänka kostnaderna genom bland annat förändringar i kontorsnätet. Strategin var att skapa ett servicenät som både var kostnadseffektivt och säljkraftigt. Lösningen blev att på många ställen överföra postservicen till entreprenörer som t.ex. ICA och Konsum. Detta innebar samtidigt en personalminskning i Posten.

Postkontoret i Julita

I juli 1993 fick de boende i Julita reda på att posten hade planer på att lägga ner postkontoret. En "Rädda-posten-kommitté" bildades och i början av augusti hade man stormöte i skolan. Tvåhundra julitabor hade ställt upp och från Posten hade det kommit fem personer. Nästan samtliga julitabor var starkt emot att stänga postkontoret och istället få en begränsad postservice i ICA-hallen.

För många var postkontoret den sista symbolen för Julitas fortlevnad. Konsumbutikerna var borta och likaså banken. Om postkontoret också skulle försvinna fanns det inte mycket kvar. Till detta kom att pensionärerna upplevde Posten som en träffpunkt, där man kunde pratats vid en stund. Det skulle inte vara detsamma med posten inrymd i ICA eftersom man där var i vägen för dem som skulle handla, hävdade man.

Kampen fördes flera månader och i oktober fick kampanjen stor uppmärksamhet när "Rädda-posten-kommittén" fick till en debatt om nedläggningen i TV-programmet "Kalla fakta". I debatten deltog Postens generaldirektör Ulf Dahlsten.

"Rädda-posten-kommittén" lyckades och postkontoret fick vara kvar i Julita. Alla plakat plockades ner och postkontoret fortsatte sin verksamhet med bara smärre försämringer i öppethållandet.

Nu blev inte Julita postkontor så långlivat. Knappt ett år senare, det vill säga den 9 september 1994, drogs postkontoret in och ersattes med lantbrevbärare. Numera är Julita ett så kallat lantbrevbäringsställe, det vill säga ett serviceställe i anslutning till lantbrevbäringslinjen.

Från Postens sida var tanken att i samarbete med någon entreprenör driva posten men den enda lämpliga entreprenören, ICA-butiken, tackade nej. Därför kom postkontoret att ersättas med lantbrevbärare och ett så kallat lantbrevbäringsställe där man kan hämta paket och köpa frimärken. Öppetiden, vardagar mellan 17 och 18, var så snäv att många upplevde det svårt att passa den.

Kampanjen lyckades, Julita postkontor får vara kvar! "Rädda-posten-kommittén", utanför postkontoret.
Foto: Eskilstuna Kuriren 1993.

De flesta julitaborna blev emellertid nöjda med den service som tillhandahölls genom lantbrevbärares försorg. Servicen och den personliga kontakten uppvägs för många avsaknaden av ett postkontor.

Post-i-butik i Jukkasjärvi

Ett tidigt exempel på *postkontor hos partner* eller *post-i-butik* som det först kallades, kommer från Jukkasjärvi. Orten ligger i Kiruna kommun, 17 kilometer öster om Kiruna. Kommunen har omkring 600 invånare. Attraktioner som ishotellet, bastuakademin och den gamla träkyrkan med altartavla av Bror Hjort drar många turister till kommunen.

Redan 1887 fick Jukkasjärvi en poststation och fram till 1992 har ett postkontor funnits där. En postanstalt fanns således i 105 år på orten.

Från och med 1992 drivs Posten av Konsumbutiken. Man har inrättat ett postkontor i en hörna av butiken, där det finns en kassamaskin och en postlucka. Förutom postservicen i Konsum så fick man också lantbrevbäring. Brevbärarna utgår från post-

kontoret i Kiruna och många tycker att man med lantbrevbäringen fått en bättre service än tidigare. De paket, som lantbrevbäraren inte kan lämna ut för att kunden inte är hemma, lämnas in på posten i Konsum där det kan avhämtas. I genomsnitt har Posten i Konsum 35 kundbesök per dag. Många kunder är utländska turister. Personalen klarar av att ge service på sex språk: svenska, samiska, finska, norska, engelska och tyska.

Tyvärr kan posten inte stå till tjänst med att växla pengar eller lösa in resecheckar, så turisterna köper mest frimärken. För jukkasjärviborna är det vanligaste postärendet att betala räkningar. Butiken är utrustad med en postkassamaskin (PKM). Tidigare hade befolkningen postboxar inne på postkontoret. Detta gjorde att många besökte posten varje dag. När postkontoret skulle läggas ner var det mycket gnäll från kunderna. Man var van vid att varje dag hämta sin post i en postbox inne på postkontoret. Nu förlorade man sin naturliga träffpunkt och många tyckte att Jukkasjärvis stolthet, och en bit av dess själ, gick förlorad. Byns status fick sig en törn. Man var också rädd för att uppgifter om kontoinnehav och liknande skulle

spridas. Personalen har naturligtvis tystnadsplikt, men en del kunder tror att vissa saker sprids ändå.

Lantbrevbäringen har också inneburit en förbättrad service och den tidigare så naturliga träffpunkten vid postkontoret har fått ersättas av Konsumbutiken.

Varför väcker då indragna postkontor på mindre orter så starka känslor? Kanske är det inte i huvudsak rädslan över en försämrad postservice utan mer förlusten av en centralt belägen plats där ortens befolkning kan sammanstråla som är den stora orsaken till ortsbornas oro. I takt med att man förlorar både bibliotek, post och konkurrerande detaljhandlare, så förlorar man även en naturlig samlingsplats. Orten förlorar sitt liv, blir mer en sovstad eller förort till närmaste större stad.

Postkontor blir serviceställen

Postens uppdrag och ambition är att bibehålla en rikstäckande postservice med en grundläggande kassaservice. Den grundläggande kassaservicen innebär till exempel möjlighet att betala räkningar, ta ut kontan-

ter och göra insättningar samt uttag på konto. Alla banker kommer att erbjudas möjlighet till samarbete när det gäller enkla kassatjänster på Postens serviceställen och genom lantbrevbärare. Därmed skapas också genom Posten ett konkurrensneutralt kassanät öppet för alla.

För att klara kravet att vara rikstäckande kommer fler serviceställen hos partners att inrättas. Tanken är att det ska bli enklare för kunderna genom att man kan utföra postärenden där man handlar sina dagligvaror. En annan fördel med serviceställen hos partners är att öppettiderna blir längre, i vissa fall på såväl vardagar som helgdagar.

De nya serviceställena kan indelas i tre olika kategorier: a) de som tillhandahåller brev och pakettjänster och b) de som tillhandahåller kassaservice samt c) de som tillhandahåller både kassatjänster och brev- och pakettjänster. År 2001 ska det finnas drygt 3.000 serviceställen och på 1.350 av dessa kommer man att kunna utföra kassaärenden. Förutom dessa 1.350 kassaserviceställen kommer man även i fortsättningen att erbjuda kassaservice via 2.700 lantbrevbärare.

Postkontoret i Jukkasjärvi inrymt i Konsum. Foto: Sven Tideman 1999.

Serviceställena för brev och pakettjänster kommer i många fall att inrymmas i detaljhandelskedjornas försäljningsställen, bensinstationer och servicebutiker med betydligt längre öppettider än dagens postkontor. Kanske kan det lokala postservicestället med sina generösa öppettider åter bli den mötesplats för ortens befolkning som postkontoret en gång var.

- 1 År 1949 inrymdes postkontor, postexpeditioner, poststationer och brevsamlingsställen inom begreppet postanstalter.
- 2 Ombudet var en person som utan ersättning från Postverket förmedlade post mellan lantbrevbäraren och de postkunder som lantbrevbäraren inte kom i kontakt med på turen.

Källor och litteratur

Forssell, Nils,

Svenska Postverkets historia, 1–2.
Stockholm 1936.

Generalpoststyrelsens berättelse om Postverkets förvaltning

Grape, Ernst,

Svensk Posthistoria. Stockholm 1941.

Hellström, Hans,

Postens byggnader genom tiderna.
Borås 1996.

Holm, Teodor,

Sveriges allmänna postväsen I-V:3.
Stockholm 1906-1929.

Jogevall, Sture,

Från myndighet till marknadsföretag
– Postens historia under tre postchefer
1965-1988. Örebro 1994.

Kungl. skrivelser och kungörelser om Postverket

Postverkets minnesskrift 1903,

Stockholm 1903.

Postverkets cirkulär

Postens personaltidning PS

Stockholms postkontor i Gamla Stan. Litografi av Ferdinand Tollin.

